

NOGLE CENTRALE ØKONOMISKE SPØRGSMAAL I LYS AF DEN MARXISTISKE TEORI¹⁾

AF ESTER BOSERUP

DE Diskussioner, som af og til føres mellem Tilhængere og Modstandere af den marxistiske Teori, udmærker sig som Regel ved en overordentlig Ufrugtbarhed. Aarsagen hertil er i første Række den, at Diskussionen kun sjældent naar ud over en abstrakt Strid om den marxistiske Arbejdsværdilære.

Jeg vil i Stedet herfor søge at sammenligne de Resultater, som henholdsvis det marxistiske System og den gængse borgerlige Teori kommer til ved Behandlingen af nogle faa fundamentale socialøkonomiske Problemer af idag. Jeg mener, at der herved kan lægges et bedre Grundlag for en frugtbar Debat.

I det følgende behandles først Afsætningsproblemet og dermed Spørgsmaalet om Muligheden af almindelig Overproduktion og om Konjunkturernes Aarsager i det hele taget. Dernæst behandles nogle Hovedspørgsmaal vedrørende Arbejdslønnens og Kapitalrentens Bestemmelse.

Det gælder for stort set al borgerlig Økonomi, fra den klassiske til den helt moderne, at den afviser Forestillingen om, at der skulde eksistere et egentligt Afsætningsproblem, begrundet alene i det moderne Samfunds økonomiske Struktur. Den moderne Teori holder stadig fast ved den af *I.-B. Say* skarpest udformede, klassiske Lære om, at »Udbudet skaber sin egen Efterspørgsel«: Enhver Omkostning er en Indtægt, som efterspørger de producerede Varer; Forbruget kan, uanset de herskende Ejendomsforhold, ikke danne nogen Begrænsning for Produktionen. Udfra dette Udgangspunkt maa Produktion og Konsum derfor dække hinanden, og generelle Afsætningsvanskeligheder, en generel Overproduktion, som fremgaar af selve Samfundets Struk-

¹⁾ En noget forkortet Gengivelse af et Foredrag holdt ved nordisk Møde for yngre Socialøkonomer i Stockholm den 1. Juni 1936.

NOGLE CENTRALE ØKONOMISKE SPØRGSMAAL I LYS AF DEN MARXISTISKE TEORI¹⁾

AF ESTER BOSERUP

DE Diskussioner, som af og til føres mellem Tilhængere og Modstandere af den marxistiske Teori, udmærker sig som Regel ved en overordentlig Ufrugtbarhed. Aarsagen hertil er i første Række den, at Diskussionen kun sjældent naar ud over en abstrakt Strid om den marxistiske Arbejdsværdilære.

Jeg vil i Stedet herfor søge at sammenligne de Resultater, som henholdsvis det marxistiske System og den gængse borgerlige Teori kommer til ved Behandlingen af nogle faa fundamentale socialøkonomiske Problemer af idag. Jeg mener, at der herved kan lægges et bedre Grundlag for en frugtbar Debat.

I det følgende behandles først Afsætningsproblemet og dermed Spørgsmaalet om Muligheden af almindelig Overproduktion og om Konjunkturernes Aarsager i det hele taget. Dernæst behandles nogle Hovedspørgsmaal vedrørende Arbejdslønnens og Kapitalrentens Bestemmelse.

Det gælder for stort set al borgerlig Økonomi, fra den klassiske til den helt moderne, at den afviser Forestillingen om, at der skulde eksistere et egentligt Afsætningsproblem, begrundet alene i det moderne Samfunds økonomiske Struktur. Den moderne Teori holder stadig fast ved den af *I.-B. Say* skarpest udformede, klassiske Lære om, at »Udbudet skaber sin egen Efterspørgsel«: Enhver Omkostning er en Indtægt, som efterspørger de producerede Varer; Forbruget kan, uanset de herskende Ejendomsforhold, ikke danne nogen Begrænsning for Produktionen. Udfra dette Udgangspunkt maa Produktion og Konsum derfor dække hinanden, og generelle Afsætningsvanskeligheder, en generel Overproduktion, som fremgaar af selve Samfundets Struk-

¹⁾ En noget forkortet Gengivelse af et Foredrag holdt ved nordisk Møde for yngre Socialøkonomer i Stockholm den 1. Juni 1936.

tur, maa fremtræde som en Umulighed. De aabenbare Afsætningsvanskeligheder af generel Karakter, som den faktiske økonomiske Historie er saa rig paa, maa følgelig fremtræde alene som Resultat af udefra kommende Forstyrrelser. Teorien om Udbudet, der skaber sin egen Efterspørgsel, er derfor ogsaa et væsentligt Led ved Fremstillingen af det kapitalistiske System som et i sig selv harmonisk System.

Ved Opstillingen af Teorien har dens Tilhængere overset — eller i hvert Fald undervurderet — Betydningen af følgende Forhold: I et kapitalistisk Samfund udbydes Varer ikke, fordi Udbyderen ønsker derved at skaffe sig andre Varer til eget Forbrug. Den enkelte Driftsherres Udvidelse, Indskrænkning og Omdannelse af Produktionen er en Reaktion mod Konkurrencevilkårenes Omskiftelser, først og fremmest som Følge af den tekniske Udvikling, der finder Sted.

Ganske vist vil enhver Omkostning ved en Udvidelse af Produktionen *co ipso* være en Indtægt; men den er kun en potentiel Efterspørgsel efter Varer. Det springende Punkt i Teorien er Spørgsmaalet om den opsparede Del af Indtægten; thi denne vil kun blive aktuel som Efterspørgsel efter Arbejdskraft og Kapitalgoder, saafremt Produktionen udviser en vis Rentabilitet. Er dette ikke Tilfældet, vil denne Del af Indtægten blot øge Bankernes Likviditet.

Naar den Situation indtræder, at en vis Del af Indkomsten ikke bliver til aktuel Efterspørgsel, saa vil Aftrækket fra Lagrene og dermed Indtægterne synke paa alle Produktionens Trin. Man faar herved en sideløbende Nedpresning af Produktions- og Indkomstniveauet, som har en Tendens til gensidig Forstærkning, saaledes at der indtræder en almindelig Lammelse af Produktion og Omsætning. En delvis Standsning af den frigjorte Kapitals Reinvestering forhindrer altsaa en anden Del af Kapitalen i at blive frigjort, saa at den fortsat holdes bundet i Form af Varelagre og ledig Kapacitet.

Betingelserne for, at denne Situation indtræder, er som nævnt et Fald i Rentabiliteten, og denne Betingelse vil være til Stede, hvis Indtægtens Fordeling paa Forbrug og Opsparing viser et andet Forhold end Produktionens Fordeling paa Konsumgoder og Kapitalgoder. Hvis nemlig Efterspørgslen rettes stærkere mod Kapitalgoder, mindre mod Konsumgoder, end Produktionen af de to Godearter kræver, naar Rentabiliteten i de to Produktionsgrene skal være ens, saa vil Depressionen i Konsumgodemarkedet

bevirke, at ogsaa Efterspørgslen efter Kapitalgoder daler; thi disse efterspørges kun under Forudsætning af, at de rentabelt kan anvendes til videre Produktion.

Derimod ses det ikke, hvordan en generel Afsætningskrise skulde kunne opstaa som Følge af et Misforhold i den modsatte Retning, altsaa at en for stor Del af Efterspørgslen rettes mod Konsumgoder; thi Efterspørgslen efter Konsumgoder er ikke betinget af Efterspørgslen efter Kapitalgoder. Hvis man vil forklare Konjunkturforløbet ad denne Vej, maa det derfor i det mindste kræve yderligere Antagelser om Virkningerne af Kreditens Sammenfald el. lign. En mere afgørende Indvending mod den Teori, at en generel Overproduktion kan opstaa som Følge af, at Efterspørgslen i for høj Grad rettes mod Konsumgoder, er dog, at man i saa Fald maatte faa en relativ Stigning i Konsumgodepriserne i Forhold til Kapitalgodepriserne. En saadan Konstellation er, saavidt jeg ved, aldrig iagttaget under en Højkonjunktur.

Ikke desto mindre er Muligheden af en generel Overproduktion som Følge af en for stærk Stigning i Efterspørgslen efter Kapitalgoder indtil den allersidste Tid paa det bestemteste blevet afvist fra den borgerlige Økonomis Side. Man har udenfor Marxisternes Kreds næppe kunnet finde een Fagøkonom, der ikke betragtede Teorien om Forbrugets automatiske Vækst med Produktionen som en af Økonomiens mest uomtvistelige Sandheder. Enhver, der har søgt at tage denne Lære op til fornyet Debat, har derved stemplet sig som en Charlatan, ja endog blandt Tilhængerne af det marxistiske System har der hævet sig Røster for at fjerne Forestillingerne om Overproduktion og Overakkumulation fra den marxistiske Teori; det gælder navnlig Englænderne *John Strachey* og *Maurice Dobb*.

Paa Baggrund heraf er det højst interessant at betragte den allernyeste Udvikling indenfor Konjunkturteorien. En af den moderne Økonomis mest fremtrædende og almindeligt anerkendte Talsmænd, *Keynes*, indleder i sin sidste Bog¹⁾ et Opgør med *Say* og hans Efterfølgere. Ja, han gaar saa vidt som at sige, at det er en absolut Betingelse for at naa en videre Udvikling af Økonomien, at den klassiske Lære om »Udbudet, der skaber sin egen Efterspørgsel«, tages op til en gennemgribende Revision.

Keynes' Angreb paa den klassiske Lære ligger — aabenbart ham selv ganske uafvidende — meget nær ved den marxistiske

¹⁾ The General Theory of Employment, Interest and Money. London 1936.

Opfattelse. Jeg tror derfor, at Problemerne vil træde særlig klart frem ved en Sammenligning af disse to Teorier.

Keynes opstiller et Begreb, »the propensity to consume«, hvorved han forstaar den Procentdel af en vis Forøgelse i Totalindkomsten, som anvendes til Køb af Konsumvarer. Ogsaa hos *Marx* er Betragtningen af Indtægtens procentvise Fordeling paa Forbrug og Opsparing (Akkumulationsraten) af central Betydning til Forklaring af Konjunkturforløbet. Det er saaledes det samme Forhold, de to Teorier har Øje for, naar *Keynes* forklarer Produktionens Lammelse ved den ringe Størrelse af »the propensity to consume« i det moderne Samfund, og naar *Marxisterne* forklarer det samme Forhold ved den for høje Akkumulationsrate. Men i den marxistiske Teori er Sammenhængen noget mere kompliceret end hos *Keynes*. Hos denne er det nemlig rent psykologiske Faktorer, der bevirker, at Opsparingsviljen med enhver Stigning i Totalindkomsten forøges saa meget, at Afsætningen af Færdigvarer hæmmes, hvorved der ikke bliver tilstrækkelig mange rentable Investeringsmuligheder for den opsparede Kapital. I den marxistiske Teori er det derimod selve Investeringsviljen, der er den drivende Kraft, idet den tvinges frem af den tekniske Udviklings Krav om større Enheder og hurtig Fornyelse som Betingelser for Konkurrencedygtighed. Først naar det viser sig, at den store Akkumulation ikke kan forrentes paa Grund af den Begrænsning i Afsætningsmarkedet for Færdigvarer, som den selv har fremkaldt, fremkommer den Disproportion mellem Opsparing og rentable Investeringsmuligheder, som hos *Keynes* er selve Udgangspunktet. Det kan, alt efter de foreliggende Muligheder for en rentabel (eller forventet rentabel) Forlængelse af »Produktionsomvejene«, vare flere Aar, før denne Disproportion giver sig til Kende. Denne Skævhed i Efterspørgslen, som fører til en Overudvikling af Kapitalgodeindustrierne og deraf følgende generel Lammelse af Produktionen, kan altsaa ifølge *Keynes* forklares alene ved Væksten i Totalindkomstens absolute Størrelse; *Keynes* maaler da ogsaa »the propensity to consume« paa Totalindkomsten. I den marxistiske Teori forklares denne Skævhed derimod som et nødvendigt Resultat af Indkomstens Fordeling; i Overensstemmelse hermed angiver den marxistiske »Akkumulationsrate« den Procentdel af Kapitalindtægterne, som opspares, idet der ses bort fra eventuel Opsparing af Lønindtægter.

Det afgørende Spørgsmaal bliver nu følgende: Hvorledes er det muligt, at Efterspørgslen gennem længere Tid rettes for

stærkt mod Kapitalgoder og for svagt mod Konsumgoder, saaledes at der fremkommer en Overakkumulation? Den marxistiske Teori finder Forklaringen deri, at Efterspørgslen efter de to Godearter udgaar fra forskellige Samfundsklassers Indtægter, hvortil kommer, at selv for de kapitalejende Klassers Vedkommende bestemmes Forholdet mellem Akkumulation og Forbrug ikke, som den almindelige borgerlige Teori forudsætter, ved nogen relativ Vurdering af Kapital- og Konsumgodernes Priser, af Fremtids- contra Nutidsgoders Nytte, eller hvordan man nu vil udtrykke det. Dette synes indlysende allerede i Kraft af den Kendsgerning, at Størstedelen af Opsparingen i Samfundet foregaar ved Selskabers og offentlige Institutioners Henlæggelser, altsaa uden nogen Forbindelse med et Skøn over Forbrug og Konsumgodepriser. Hvad endelig angaar Forbruget af selve de udbetalte Kapitalindtægter, vil dette for Størsteparten være sædvanemæssigt bestemt og temmelig upaavirket af Ændringer i Konsumgodepriserne, forudsat at disse Ændringer ikke er af ganske voldsom Karakter. Lave Konsumgodepriser maa derfor snarere bevirke, at den Indtægtsrest, der bliver tilovers til Opsparing, bliver større. Alt i alt skulde det derfor være berettiget at antage, at et relativt Fald i Konsumgodepriserne ikke medfører et forøget Forbrug af Kapitalindtægterne, men tværtimod en øget Opsparing.

Naar den almindelige borgerlige Teori overser dette Forhold, saa hænger det sammen med, at den i sine Ræsonnementer over Efterspørgslens Fordeling paa Kapitalgoder og Konsumgoder ligesom *Keynes* opererer med Totalindtægten i Samfundet uden Hensyn til, hvilke Klasser den tilfalder. Netop ved at analysere Virkningerne af de økonomiske Ændringer for hver Indtægtsart for sig naar den marxistiske Teori frem til en langt mere præcis og virkelighedstro Skildring.

Men har vi saaledes vist, at der ikke paa Indtægtsiden gør sig Kræfter gældende, som kan genoprette Harmonien mellem Indtægten og Produktionens Fordeling paa Kapital- og Konsumgoder, saa kan man stadig spørge, om der ikke under de anførte Omstændigheder automatisk maa indtræde en Forandring i Produktionen, en Forlængelse af Produktionsomvejene, der genopretter Ligevægten, saaledes at den stigende Efterspørgsel efter Kapitalgoder ikke medfører almindelig Overproduktion. Jeg vil senere, under Omtalen af den marxistiske Kapitalrente-teori, vende tilbage til dette Spørgsmaal. Foreløbig opstilles den Paastand, at dette ikke er Tilfældet.

Det afgørende i den marxistiske Teori er saaledes den det kapitalistiske System immanente Tendens til Disharmoni mellem Indtægtssiden og Produktionssiden. Det er Forskydninger paa Indtægtssiden, i første Række den stigende Ulighed i Indtægtsfordelingen, der danner Basis for Overakkumulationen af Kapital, og Overakkumulationen medfører, bl. a. ved Overflødiggørelse af Arbejdskraft, nye Forskydninger paa Indtægtssiden, som yderligere skærper Misforholdet. Ved denne Udvikling kommer Efterspørgslen i et Misforhold til Udbudet af Kapital- og Konsumgoder, saaledes at den begrænsede Afsætningsmulighed for Konsumvarer lammer Efterspørgslen efter Kapitalgoderne og Anlægsindustriernes Arbejdskraft. Den kapitalistiske Produktionsproces skaber altsaa en Indtægtsfordeling, hvis indre Forskydninger under en voksende Samfundsproduktion kommer i Modstrid med selve denne Produktions Proportionering.

Det er denne strukturelle Disharmoni, der danner Kærnen saavel i den marxistiske Konjunkturteori som i Teorien om det kapitalistiske Samfunds historiske Udvikling:

I den opadgaaende Konjunkturs Forløb opstaar saaledes Indtægtsforskydninger, der fører til en Overudvikling af Kapitalgodeindustriene. Omslaget fra Højkonjunktur til Depression fremkommer paa det Tidspunkt, hvor Overudviklingen af Kapitalgodeindustriene bliver aabenbar, men denne Overakkumulation er kun det synlige Udtryk for, at Konsumgoderne er usælgelige paa Grund af den meget høje Akkumulationsrate. Depressionens dybeste Punkt er passeret, naar Overakkumulationen afvikles ved Afvurdering og ved Tilintetgørelse af en Del af Kapitalen. De særlig dybe og langvarige Depressioner i den nyeste Tid maa derfor ud fra marxistisk Teori forklares ved den Omstændighed, at den stærkere Kapitalkoncentration og Monopoldannelse muliggør en Opretholdelse af Priser og Kapitalværdier, saaledes at Overakkumulationens Likvidering vanskeliggøres.

I den marxistiske Teori om det kapitalistiske Samfunds historiske Udvikling træffer vi samme Elementer: Overakkumulation af Kapital optræder stærkest i de Lande, der er videst fremskredne i kapitalistisk Udvikling. Overakkumulationens skadelige Virkninger afbødes ved Kapitaleksport til de mindre udviklede Lande, tiltrukket af det højere Kapitaludbytte i disse. Dette danner Grundlaget for den imperialistiske Udvikling. I det lange Løb er Kapitaleksport imidlertid en Boomerang for de fremskredne kapitalistiske Lande, fordi den bidrager til at fremme de modtagende

Landes egen Industrialisering med det Resultat, at de selv kan forsyne deres Marked, afspærre det og tilsidst endog begynde at optræde som Konkurrenter paa Verdensmarkedet, saaledes som vi sidst har set det med Japan og de engelske Dominions.

Det er disse Forhold, der danner Grundlag for Frihandels-epokens Endeligt ved Afspærringspolitiken i Efterkrigstiden og for den almindelige Lammelse af de tidligere førende Industrilandes Økonomi. En praktisk Bekræftelse paa denne Opfattelse er det, at de nye kapitalistiske Lande, som Japan og de engelske Dominions, slap langt lettere over den sidste Verdensdepression end gamle kapitalistiske Lande som England, U. S. A., Tyskland, Holland og Frankrig.

Jeg har nu søgt at vise, hvordan Afsætningsproblemet og dermed Konjunkturspørgsmaalet tager sig ud fra marxistisk Synspunkt, og jeg har forsøgt at konfrontere den marxistiske Løsning af Spørgsmaalene med den gængse borgerlige Teori. Der kan her være Grund til at rette en meget udbredt Misforstaaelse: Den marxistiske Lærebygning betragtes i Almindelighed som et teologisk System, hvis Tilhængere ikke giver sig af med egentlig økonomisk Forskning, men med dogmatisk Exegese og Endevending af Mesterens Aabenbaringer. Den marxistiske Lære er derfor i den almindelige Bevidsthed et stivnet System uden Liv og Udvikling. At dette Synspunkt er i Bund og Grund forkert, viser sig ikke mindst i Konjunkturproblemets Behandling i den marxistiske Literatur. Netop paa dette Felt er der — særlig i de sidste Aar — den mest levende Udvikling. Man kan da heller ikke tale om en fuldt udviklet, af alle anerkendt, marxistisk Konjunkturteori. Navne som *Tugan-Baranovski*, *Hilferding*, *Otto Bauer*, *Rosa Luxemburg*, *Bucharin* og i de sidste Aar *Strachey* og Amerikaneeren *Corey* angiver lige saa mange forskellige Nuancer i den marxistiske Lære om Konjunktoren. — Det følger heraf, at de i denne Artikel fremsatte Opfattelser staar for min egen Regning.

Særlig indenfor Konjunkturteorien gælder det, at en Række af de Enkeltresultater, som den marxistiske Teori er naaet frem til, efterhaanden anerkendes ogsaa af Marxismens Modstandere; men denne Anerkendelse er oftest forbundet med en blank Afvisning af det marxistiske System i Almindelighed, og særlig gøres det gældende, at man bør anerkende og udnytte de værdifulde Enkeltbidrag, som Marx har givet. først og fremmest i Kraft af

sin dynamiske Betragtningssmaade, uden at man derfor behøver at tage den marxistiske Værdi- og Fordelingslære med i Købet.

For at kaste Lys over dette Spørgsmaal vil jeg nu omtale nogle vigtige Sider af den marxistiske Fordelingsteori, nemlig Arbejdslønnens og Kapitalrentens Bestemmelse, og jeg vil særlig sætte den marxistiske Teori i Kontrast til den gængse Teori, hvorefter Priserne i sidste Instans afhænger af Produktionsfaktorernes relative Knaphed. En saadan Sammenstilling har en særlig Interesse paa Baggrund af Efterkrigstidens mest iøjnefaldende økonomiske Fænomener: Massearbejdsløshed og uudnyttet Produktionskapacitet. Overfor Tilstedeværelsen af en stor, uudnyttet Rest af samtlige Produktionsfaktorer har den marxistiske Teori netop sin Hovedstyrke deri, at den ikke forklarer Priserne udfra Faktorernes Knaphed.

Ifølge Knaphedsteoriene har kun Faktorer, der er knappe, d. v. s. Faktorer, af hvilke der ikke forekommer uudnyttede Rester, en positiv Pris, og kun disse er Genstand for økonomisk Analyse. At operere med uudnyttede Rester af Faktorer, for hvilke der dog betales en Pris, er derfor et Brud paa Systemet. Følgelig er Knaphedsteorien¹⁾ ved selve sit Udgangspunkt afskaaret fra at forklare den storstilede Ledighed af Produktionsfaktorer, som er karakteristisk for det moderne Samfund. Arbejdsløsheden og den ledige Produktionskapacitet maa derfor udfra denne Teori fortone sig som abnorme Foreteelser, frembragt af specielle, udfra kommende Forhold, og ikke som normale Forekomster i den almindelige Prisdannelsesproces.

En yderligere Vanskelighed for Knaphedsteoriene bestaar deri, at de forskellige Faktorerers Knaphed ikke maales med noget absolut Maal, men er et Udtryk for Relationen mellem de tilstedeværende Mængder af disse to eller flere Urfaktorer. En Formindskelse af een Faktors Knaphed implicerer derfor en Forøgelse af de andre Faktorerers Knaphed. Teorien har ikke Plads til en samtidig Formindskelse eller Forøgelse af samtlige Faktorerers Knaphed. Dette Forhold har Betydning, fordi man udfra Knaphedsteorien føres til en alternativ Analyse af Aarsagerne til de forskellige Faktorerers manglende Knaphed. Det er saaledes en almindelig Forestilling, at det kunstigt opskruede Lønniveau hindrer Beskæftigelsen; Arbejdsløsheden forklares m. a. O. ved Kapitalknap-

¹⁾ Hvad her siges om Knaphedsteorien gælder ogsaa for Produktivitetsteoriene, idet disse lader Faktorernes Knaphed være medbestemmende for, hvor Grænsen sættes.

hed. Men samtidig er det uafhængigt af denne Teori blevet hævdet, at det tværtimod er det kunstigt opskruede Renteniveau, der hæmmer Investeringerne og dermed giver Anledning til Arbejdsløsheden.

Den marxistiske Løntheori siger, kort udtrykt, at Arbejdslønnen til enhver Tid vil ligge omkring et af fysiologiske, geografiske og historiske Forhold bestemt Livsminimum for en Arbejderfamilie. Efter den gængse borgerlige Teori ligger Lønnen derimod over dette Minimum, idet det antages, at Driftsherrernes Konkurrence om den knappe Arbejdskraft driver Lønnen op, saa at den paa Beskæftigelsesgrænsen, hvor der ikke findes nogen positiv Driftsherrevinst, falder sammen med Arbejdets Grænseproduktivitet.

Det har utvivlsomt paa visse Tidspunkter i visse Lande været Tilfældet, at Konkurrencen om Arbejdskraften holdt denne oppe i en Pris, der laa over et saadant Livsminimum. Dette var saaledes Tilfældet i U. S. A. i forrige Aarhundrede; men Spørgsmaalet er, om disse Tilfælde er typiske for Lønarbejdets Aflønning i det kapitalistiske Samfund, saa at der herpaa kan opbygges en generel Teori om Arbejdslønnens Bestemmelse, eller om de er fremgaaet som Resultat af specielle Omstændigheder.

De Steder, hvor Lønnen er blevet drevet i Vejret ved Knaphed paa Arbejdskraft, er først og fremmest Nybyggerlande, hvor der har været fri Jord, og hvor Indvandringen ikke er foregaaet tilstrækkelig hurtigt. Disse Forhold kendes ikke i ældre Samfund, hvor Jorden var optaget allerede før det kapitalistiske Gennembrud. Her har der, bortset fra ganske kortvarige Højkonjunkturer, steds været en industriel Reservearmé, og i Efterkrigstiden findes denne endog i Nybyggerlande, hvor der endnu er fri Jord, fordi den tekniske Udvikling i Landbruget gør den tidligere almindelige temmelig kapitalløse Opdyrkning umulig og paa Grund af den permanente internationale Landbrugsdepression.

Det skal naturligvis ikke paastaas, at den relative Knaphed paa Arbejdskraft, altsaa den industrielle Reservearmés Størrelse, er aldeles uden Indflydelse paa Lønnen; men den er kun een blandt mange Faktorer, som indenfor kortere eller længere Tidsrum bestemmer Arbejdslønnens Svingninger omkring det af hele den historiske Situation givne Normalniveau, Livsminimumet. Den almindelige Tendens til omvendt Proportionalitet mellem Løn og Beskæftigelsesgrad, som almindeligvis antages at være til Stede, har i Virkeligheden kun en stærkt begrænset historisk Gyldighed. Under normale Forhold vil den kun undtagelsesvis kunne gøre sig gældende.

Ligesom man kan konstatere, at Teorien om, at Lønnen ved Konkurrencen om den knappe Arbejdskraft drives op over Livsminimet, ikke bekræftes af Erfaringen, saaledes kan man ogsaa hævde, at det Lønniveau, vi træffer i de moderne Samfund, stort set ikke kan siges at ligge over Livsminimet, selv om dette Begreb tages i meget snæver Betydning. I nogle kolonijende Stater og de til dem økonomisk knyttede Omraader har der gjort sig, og gør der sig tildels endnu, særlige Omstændigheder gældende, hvis Aarsager jeg ikke her kan komme ind paa; men betragter man Vilkaarene for det store Flertal af Industri- og Landarbejdere i Efterkrigstiden i den kapitalistiske Verden som Helhed, vil man snarere finde, at Lønnen ligger under det Niveau, der er nødvendigt for at opretholde den Arbejdseffektivitet og Uddannelse, som kræves af en moderne Arbejder. Dette gælder for Syd- og Mellemeuropa, Tyskland indbefattet, for slet ikke at tale om Japan. I disse Lande ligger Lønnen paa et Niveau, der i Længden maa føre til Degeneration af Arbejdskraften; der er altsaa Tale om en Løn, der for Kapitalistklassen som Helhed i det lange Løb er urentabel. Selv om dette ikke kan siges om England, U. S. A., Skandinavien, og vel heller ikke om de engelske Dominions, ligger Lønnen dog ogsaa her paa et Niveau, der, naar den gennemsnitlige Arbejdsløshedsperiodes Længde tages i Betragtning, ikke kan tilskynde til nogen Modifikation af Teorien.

Jeg er gaaet saa udførligt ind paa Spørgsmaalet om, hvor nær vi er ved den absolute Undergrænse, hvorunder Lønnen ikke kan synke, fordi dette er afgørende for Spørgsmaalet om Sammenhængen mellem Rationaliseringen og den strukturelle Arbejdsløshed.

Den arbejdsbesparende Teknik har overalt, selv i de Lande, hvor Lønnen er lavest, vist sig saa rentabel, at den har kunnet slaa igennem i meget stort Omfang. Naar de Arbejdere, som ved denne Proces er blevet fortrængt fra Produktionen, ikke har fundet anden Beskæftigelse, hverken derved, at yderligere Lønfold gjorde en lavere Teknik rentabel, eller ved en yderligere Udvidelse af Produktionen, saa er dette, saafremt det skal tilskrives en for høj Løn, i hvert Fald et Fænomen, som man ikke kan raade Bod paa indenfor den bestaaende Samfundsordnings Rammer. Den strukturelle Rationaliseringsarbejdsløshed i Tyskland, Italien, Japan, Polen viser, at saafremt der fandtes et Lønniveau, ved hvilket al Arbejdskraft kunde beskæftiges, saa ligger det i hvert Fald under det Niveau, der kræves til Arbejdskraftens Opretholdelse.

Naar Sagen ligger saadan, saa mister unægtelig Diskussionen om det »naturlige« Lønniveau, der giver fuld Beskæftigelse, enhver Interesse.

Men rent bortset fra dette Forhold hviler Teorien om det »naturlige« Lønniveau paa en eensidig Betragtning af Arbejdslønnens Natur. Man hæfter sig udelukkende ved den Tendens til øget Produktion og Beskæftigelse, som en Reduktion af Arbejdsomkostningerne medfører, og glemmer eller undervurderer den Virkning, Lønændringer har paa Indkomstsiden. En Lønreduktion maa føre til en Indskrænkning i »the propensity to consume« og har forsaavidt en Tendens til at hæmme Beskæftigelsen. Noget ganske tilsvarende gælder Rationaliseringsforanstaltninger, idet disse ved at formindske Lønindtægternes Sum og forøge Kapitalindtægternes Sum vil forstærke den tidligere omtalte Tendens til Skævhed i Efterspørgslen. Hvis Rationaliseringen ledsages af Lønreduktioner, vil denne Tendens yderligere forstærkes.

Naar vi skal undersøge Rationaliseringens Virkning paa Beskæftigelsen, er det derfor vigtigt at betragte den forhaandenværende Kapacitetsudnyttelse. Jo mindre Kapacitetsudnyttelsen i Kapitalgodeindustrierne er, jo mindre Merbeskæftigelse vil Omlægningen give, og jo større bliver den Arbejdsløshed, som Rationaliseringen medfører. Er Realkapitalen derimod relativt knap, vil den Forskydning i Efterspørgslen, som Rationaliseringen medfører, kunne frembringe en ny Ligevægt med forøget Kapitalgodeproduktion og opretholdt eller endog forøget Beskæftigelse.

Men paa den anden Side kan Kapitalknapheden være saa stor, at den forhindrer, at de ved Rationaliseringen overflødiggjorte Arbejdere finder anden Beskæftigelse. Thi selv om Rentefoden i dette Tilfælde stiger, vil der ikke herved automatisk fremkaldes et tilstrækkeligt Kapitaludbud. Teorien om, at Kapitaludbudet ubetinget stiger med en Stigning i Rentefoden, kan vist nu betragtes som forladt af alle. Heller ikke kan man i denne Situation vente, at de overflødiggjorte Arbejdere skal faa anden Beskæftigelse ved, at højere Rentefod og lavere Løn atter gør den gamle Teknik rentabel; thi dels har vi set, at man ikke kan forvente de Virkninger paa Løn og Kapitaludbud, som Knaphedsteorien forudsætter i et saadant Tilfælde, dels kan man regne med, at de mulige tekniske Kombinationer ikke ligger paa en kontinuerlig Række. Det vil kun rent undtagelsesvis være Tilfældet, at en kontinuerlig Substitution af Arbejdskraft og andre Produktionsfaktorer

er mulig, saa at selv mindre Ændringer i Lønningen kan føre til ændret Teknik, og selv i dette Tilfælde vil der være meget stærke Hæmninger mod at gaa tilbage til lavere Teknik. Der er saaledes en Mulighed for, at Rationaliseringsarbejdsløshed kan fremkomme som Følge af særlig stor Kapitalknaphed; i Praksis vil dette dog, paa Grund af det moderne Samfunds Kapitalrigelighed, næppe være hyppigt forekommende. Det kan i hvert Fald kun tænkes i et Samfund, der er afskaaret fra Forbindelse med det internationale Kapitalmarked.

Det interessante ved Sagen er m. a. O., at vi ud fra den marxistiske Teori maa komme til det Resultat, at en strukturel Arbejdsløshed kan fremkomme, baade fordi Kapitalen er for knap, og fordi den er for rigelig. Dette understreger Nødvendigheden af, at man ikke behandler Spørgsmaalet om Rationaliseringens Virkninger abstrakt uden Hensyn til den strukturelle og konjunkturrelle Baggrund. Udfra Knaphedsteorien faar man ogsaa her skævt fat paa Problemet, fordi man maa tage Udgangspunkt i en Tilstand med fuldt udnyttet Kapacitet. Herved kommer man naturligt til at forklare den Overflod paa Arbejdskraft, der ledsager Rationaliseringen, som udelukkende fremkaldt af Knaphed paa Kapital.

I Praksis har vi set Eksempler paa alle tre Typer af Rationaliseringsforløb. (1) I England og U. S. A. har man i Efterkrigstiden haft en Rationalisering, der var ledsaget af strukturel Arbejdsløshed, fordi Kapitaloverfloden har hindret Arbejdskraftens Kompensation. (2) Førkrigstidens Rationalisering i U. S. A. var ledsaget af stærkt stigende Produktion, og bortset fra Konjunktursvingningerne fik Arbejdskraften fuld Kompensation ved forøget Beskæftigelse i Kapitalgodeindustrierne. (3) I Efterkrigstidens Tyskland har vi endelig et Eksempel paa en Rationalisering, der medfører strukturel Arbejdsløshed, fordi Kapitalknaphed hæmmer Arbejdskraftens Kompensation.

Spørgsmaalet om Rationaliseringsarbejdsløsheden kan imidlertid ikke behandles til Bunds uden i Forbindelse med en Behandling af Kapitalrenteteorien. Kapitalrenten indtager i det marxistiske System en ganske anden Plads end i Knaphedssystemerne. Da Lønindkomsten i marxistisk Teori ikke bestemmes ved Arbejdskraftens relative Knaphed i Forhold til Kapitalen, men af Forhold, paa hvilke Kapitalmængden er uden direkte Indflydelse, bliver Kapitalindkomsternes samlede Sum bestemt som et Residuum (Socialproduktet \div Lønningen) paa væsentlig samme Maade

som i den klassiske Økonomi. Kapitalindtægterne¹⁾ fordeles mellem Driftsherre og passiv Kapitalist i et Forhold, som bestemmes ved Udbud og Efterspørgsel for Laanekapital. I den indre Fordeling mellem Driftsherre og passiv Kapitalist har vi altsaa ogsaa i marxistisk Teori en Knaphedsbestemmelse, men de Faktorer, der bestemmer Kapitalindtægternes totale Størrelse, ligger udenfor Knaphedsbestemmelsen. Vi opererer altsaa i det marxistske System med positiv Driftsherregevinst og med en Kapitalrente, der bestemmes ved den relative Knaphed paa Laanekapital, og som ikke er identisk med Realkapitalens Grænseprodukt.

Da en Del af Uenigheden i den gængse Diskussion om Virkningerne af Ændringer i Kapitalrenten stammer fra, at Ordet Kapital i Flæng anvendes til Betegnelse for Realkapital, Kapitalgoder og Laanekapital, vil jeg her anvende den almindelige marxistiske Terminologi: Industriel²⁾ Kapital for Kapitalen i dens Anvendelse i Produktionen, hvad enten den optræder i Form af Kapitalgoder, Arbejdskraft, Færdigvarelagre eller Kasse; den industrielle Kapitals Udbytte maalt pr. Kapitalenhed kalder jeg Profitraten, medens Kapitalrenten er Prisen paa Laanekapitalen.

Naar Kapitalrenten bestemmes ved Knapheden i Udbudet af Laanekapital, bliver den afgørende Faktor ved Bestemmelsen af dens Højde den Tilbøjelighed, der til enhver Tid vil være til enten at investere eller holde Kapitalen i likvid Form.

Forestillingerne om den fremtidige Pris- og Konjunkturudvikling bliver derfor af afgørende Betydning for Rentefodens Højde. Kapitalrenten vil kunne svinge mellem Nul og Profitratens Højde. Kun under særlige Kriseforhold vil Kapitalrenten kunne naa op til eller over Profitraten, og der er ingen Grund til at antage, at den vil bevæge sig parallelt med Profitraten.

Det følger naturligvis af denne Teori, at man paa Grundlag af blotte Forandringer i Kapitalrentens Højde intet som helst kan slutte uden at kende til den samtidige Udvikling i Profitraten. Saafremt et Fald i Kapitalrenten fremkommer som Følge af et Fald i Profitraten, medens Forholdet til Driftsherregevinsten er uforandret, vil det virke hæmmende paa Akkumulationen. Saafremt et Fald i Kapitalrenten derimod fremkommer som Følge af et ændret Forhold til Driftsherregevinsten, medens Totalprofiten er

¹⁾ Der ses her bort fra Jordrenten, som ifølge marxistisk Teori udgør en detacheret Del af Kapitalindtægterne.

²⁾ Udtrykket »industrielt« betegner her ikke nogen Modsætning til Landbrug etc., men al kapitalistisk Produktionsvirksomhed.

uforandret, vil det virke fremmende paa Akkumulationen. For-
saavidt er vi blot ad en anden Vej naaet frem til et Sidestykke til
Wicksells Sondring mellem naturlig Rente og Laanerente, selvom
Wicksells naturlige Rente og Marx' Profitrate naturligvis ingen-
lunde dækker hinanden.

Det kan iøvrigt her nævnes, at *Keynes* ogsaa paa dette Punkt i
sin sidste Bog — sig selv uafvidende — stiller sig paa Marxisternes
Side, naar han i Polemik mod Klassikerne, specielt i *Marshall's*
Udformning, paaviser, at Renten ikke bestemmes af Realkapita-
lens Grænseafkast, men af Kapitalejernes »liquidity preference». Der
er iøvrigt intet forunderligt heri, da det er en nødvendig
Forudsætning for at kunne forklare Depressioner ved Overakku-
mulation.

Naar man forlader Teorien om, at Kapitalrentens Højde er be-
stemt af Realkapitalens Grænseafkast, er der ingen Grund til at
antage, at en Forøgelse af Efterspørgslen efter Kapitalgoder, der
driver disses Priser op, vil føre til nogen Formindskelse af Kapital-
renten. Forøget Efterspørgsel efter Kapitalgoder vil altsaa ikke
automatisk føre til Forlængelse af Omvejsproduktionen.

Vi har her det tidligere omtalte manglende Led i Teorien om
Overakkumulationen. Tidligere saa vi, at der ikke paa Indtægts-
siden fandtes modvirkende Faktorer, der kunde forhindre en for
stor Efterspørgsel efter Kapitalgoder i at blive et varigt Fænomen.
Nu ser vi, at Rentefoden heller ikke formaar automatisk at med-
føre Forskydninger paa Produktionssiden, der opretholder Lige-
vægten.

Sondringen mellem den industrielle Kapital og dens Afkast,
Profitraten, paa den ene Side, og Laanekapitalen og dens Afkast
paa den anden Side, er af afgørende Betydning for Konjunktur-
teorien. Udfra denne Teori kan man nemlig ikke med Henvi-
sing til den høje Rentefod i Højkonjunktursens sidste Del afvise
Overakkumulationen som Konjunkturforklaring, saaledes som for
Eksempel *Cassel* gør. *Cassel* slutter af den høje Rentefod i Høj-
konjunktursens sidste Fase, at der er stor Kapitalknaphed, hvilket
er ubestrideligt for saa vidt angaar Laanekapitalen; men man kan
ikke identificere Laanekapital og Realkapital og videre slutte, at
Kapitalgodeproduktionen er større end den Opsparing, der efter-
spørger den, saaledes at det bliver den for ringe Opsparing, der
bremser Opsvinget. Den større eller mindre Efterspørgsel efter
Kapitalgoder giver sig Udtryk, ikke i Kapitalrenten, men i Kapital-
godepriserne; at disse i Højkonjunktursens sidste Del stiger langt

stærkere end Konsumgodepriserne er Udtryk for, at Opsparingen er — ikke for lille — men for stor. Den høje Kapitalrente er derimod Udtryk for, at Kapitalejernes »liquidity preference« er ringe, fordi Prisudviklingen er gunstig, og man tror, at Opsvinget varer evigt. Som Efterspørgsel paa Kapitalgodemarkedet er Opsparingen derfor for stor, samtidig med at den som Udbud paa Kapitalmarkedet er for lille.

Paa den anden Side ser vi, at under en Depression, hvor Driftsherregavinsten er meget lav, idet Profitraten ikke ligger væsentligt over Kapitalrenten, vil »liquidity preference« være stor, da Risikoen ved at binde Kapital i egen Produktion anses for overordentlig stor. Udbudet af Laanekapital vil derfor langt overstige Efterspørgslen, hvilket som tidligere nævnt bidrager til at lamme Omsætningen og nedpresse Indkomstniveauet.

Der er saaledes ikke nogen direkte Forbindelse mellem Akkumulation af Realkapital og Kapitalrenten. Vi kan se stærk Overakkumulation af Realkapital optræde saavel i Forbindelse med høj Rentefod som i Forbindelse med lav. Det første har vi Eksempler paa i den sædvanlige Højkonjunktur, det sidste er vi Vidne til i alle de højtudviklede Industrilande under den almindelige økonomiske Stagnationsperiode efter Verdenskrigen, idet Overakkumulationen her giver sig Udtryk i ledig Kapacitet i et saadant Omfang, at Rentabilitet ikke kan opnaas, selv med den meget lave Rentefod. Iøvrigt bevirker den permanente Overakkumulation i Efterkrigstiden, at »liquidity preference« bliver stor selv under Højkonjunkturer; som Følge heraf ser vi Højkonjunkturer med lav Laanerente.

Erfaringerne fra Efterkrigstiden understreger derfor atter, at Konjunkturteorien ikke skarpt kan sondres ud fra Teorien om den almindelige kapitalistiske Udvikling, men at Konjunkturen antager et højst forskelligt Forløb alt efter den til enhver Tid givne strukturelle Baggrund.
